

Demokrácia és szakértelem¹

Brunczel Balázs

A demokrácia és a szakértelem iránti igény, vagyis az az elvárás, miszerint a kormányzati döntéseknek egyrészt demokratikus felhatalmazáson, másrészt pedig szakértelmen kell alapulniuk, napjainkban általánosan elfogadottnak tekinthetők.² Első pillantásra ez a két elvárás talán jól megfér egymással, azonban kicsit utánagondolva annak, hogy mit is takarnak, láthatóvá válik, hogy bizonyos tekintetben egymásnak ellentmondó követelményekről van szó. Ez abban áll, hogy amíg a demokrácia az állampolgárok egyenlőségét feltételezi, addig a szakértelem esetében elkerülhetetlen egyfajta egyenlőtlenség. Ami az előbbit illeti, minimális követelmény a szavazatok egyenlősége, de gyakran megfogalmazznak ennél szigorúbb követelményeket is, mint például az érdekérvényesítés vagy az információhoz való hozzáférés egyenlősége. Ezzel szemben a szakértelem nyilvánvalóan nem egyenlő mértékben oszlik el az emberek között, a szakértelmen alapuló döntéshozatal pedig azt jelenti, hogy azok hozzák meg a döntést, akik rendelkeznek a szükséges kompetenciákkal, ami nagy valószínűséggel sok érintett kizárását vonja maga után. Ha tehát egy döntéshozatal során egyszerre akarjuk érvényesíteni a demokratikus részvétel elvét és a szakértelem követelményét, akkor azok elég nagy valószínűséggel fognak összeütközésbe kerülni egymással.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a demokráciaelméleti munkák többségében égető problémaként kezelnék ennek az ellentmondásnak a feloldását. A demokráciák és az azokról való elméleti reflexió történetére visszatekintve inkább azt mondhatjuk, hogy többségében vannak azok a munkák, melyek nem problematizálják ezt a viszonyt, vagy ha esetleg az meg is jelenik, nem látnak különösebb problémát demokrácia és szakértelem kibékítésében.

Úgy vélem azonban, hogy a huszadik század második felére ez a viszony problémássá vált, s demokrácia és szakértelem konfliktusa számos aktuális kérdésében jelenik meg explicit módon vagy van jelen impliciten. Az atomerőművek létesítésével vagy üzemeltetésével

¹ Jelen kutatás az OTKA 83577 számú pályázata és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ne folynának elméleti vagy gyakorlati viták mindkettőről. Úgy vélem azonban, hogy e viták során nem kérdőjelezzik meg ezek legitimitását. A demokráciaelmélet területén például javarészt az jelenti a vitatott pontot, hogy miképp valósítható meg a demokrácia alapeszméje. A fennálló, képviseleti rendszerekkel a demokrácia valódinak vagy legalábbis jobbnak tekintett formáját állítják szembe – például a deliberatív vagy a részvételi demokráciát –, s nem pedig valamiféle antidemokratikus rendszert. A szakértelem esetében talán kevésbé tűnik megalapozottnak stabil legitimációról beszélni, hiszen mind elméleti, mind pedig gyakorlati szinten inkább az ellenkező tendencia látszik kirajzolódni: gyakran megkérdőjelezzik a szakértők objektivitását, elfogulatlanságát, esetleg hozzáértését, s a döntéseik, javaslataik mögött bizonyos érdekeket vagy téveszméket vélnek felfedezni. Hasonlóan azonban a demokráciához, itt is inkább a szakértelem hiányát vagy eltorzulását fogalmazzák meg kritikaként, s nem pedig azt kérdőjelezzik meg, hogy egyes kérdések eldöntését célszerű olyanokra bízni, akik kompetenciával és szakértelemmel rendelkeznek az adott területen.

kapcsolatos aggodalmak vagy az adósságválság kezelésére hozott megszorító intézkedések olyan kérdések, melyekben egymástól igencsak eltérő döntések szülehetnek attól függően, hogy demokratikus úton vagy pedig a szakértelemre alapozva kívánjuk meghozni azokat. Márpedig mindkettőnek megvan a maga létjogosultsága: a demokratikus önrendelkezésnek azért, mert az emberek életét alapvetően érintő kérdésekről van szó, a szakértelemnek pedig azért, mert rendkívül összetett, komoly kompetenciákat igénylő problémákkal állunk szembe.

Mindez persze nem hagyta érintetlenül a társadalomtudományokat sem, és az elmúlt néhány évtizedben számos olyan munka látott napvilágot, melyek a demokrácia és a szakértelem problémás kapcsolatára mutatnak rá. Ez leginkább tudomány-szociológián belül, a tudománystúdiumoknak nevezett irányzat esetében figyelhető meg, de találhatunk rá példákat a politikatudományon belül is, a közpolitikai elemzésekhez vagy a hatalom delegálásának a kérdéséhez kapcsolódóan.

Jelen tanulmányban a demokratikus felhatalmazás és a szakértelem követelménye között felmerülő konfliktusokat igyekszem összegyűjteni. Ezt nem csak az összegzés és rendszerezés miatt tartom fontosnak. A demokrácia és a szakértelem kapcsolatát tárgyaló fent említett munkák többnyire – persze akadnak kivételek – nem demokráciaelméleti kérdéseket állított a középpontba, hanem egyéb kutatási célkitűzéseket, például a tudomány társadalmi elfogadottságának a vizsgálatát vagy egyes technológiafejlesztési, kockázatkezelési problémákat. Úgy gondolom, a mai napig hiányzik e téma egyes aspektusainak a demokráciaelméleti nézőpontból való tárgyalása. Ez azért lenne fontos, mert a demokráciaelmélet önmagában is számos vitatott pontot tartalmaz, s így koránt sem mindegy, hogy a demokrácia és a szakértelem kapcsolatának vizsgálatakor a demokrácia milyen fogalmát használjuk.

Az első fejezetben tehát egy olyan demokrácia modellt igyekszem vázolni, melyet alkalmasnak vélek a demokrácia és szakértelem között napjainkban felmerülő konfliktusforrások tárgyalására. Emellett bevezetek egy olyan megkülönböztetést is, – az operatív és a szimbolikus szint közti különbségtevést – amely segíthet kibékíteni a demokráciával kapcsolatos ellentétesnek tűnő megállapításokat. A második fejezetben azt tárgyalom, hogy milyen követelményeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy ne kerüljön konfliktusba a demokrácia és a szakértelem. A harmadik fejezetben azokat a fejleményeket tárgyalom, melyek a tudomány és a társadalom közti viszony változását eredményezték. A negyedik fejezetben pedig azt vizsgálom, hogy ezek a változások milyen konfliktusokat eredményeznek vagy eredményezhetnek a demokrácia és a szakértelem viszonyában.

Mindezek persze nyitva hagyják a talán legégetőbbnek tűnő kérdést, hogy miképp oldhatók fel ezek a konfliktusok, vagyis mely esetekben van létjogosultsága a demokratikus többségi elv alkalmazásának, s mikor célszerűbb a döntést inkább a szakértőkre bízni. E kérdés eldöntése normatív állásfoglalást, illetve az adott szituáció ismeretét követeli meg, így kívül esik jelen tanulmány keretein.

1. A valóban létező demokrácia

A demokrácia kritériumainak meghatározásakor rendszerint az jelenti a legvitatottabb pontot, hogy milyen erős normatív követelményeket fogalmazzunk meg. Például ha e kritériumokat minél jobban igyekszünk hozzáigazítani a demokrácia szó szerinti jelentéséhez, és azt várjuk, hogy az érintettek saját maguk hozzák meg az őket érintő döntéseket, akkor aligha találunk olyan rendszert napjainkban, melyet demokratikusnak nevezhetnénk. Másrészt viszont, ha megelégszünk a periodikusan ismétlődő választások meglétével, és az ehhez tartozó legalapvetőbb formális követelményekkel, akkor esetleg úgy érezhetjük, hogy túlzottan kiüresítjük a demokrácia fogalmát. Általában tehát a túlzott idealizmus és a túlzott opportunizmus között kell valamilyen köztes utat találnunk.

Nincs ez másképp jelen esetben sem. A túlzottan idealista kritériumok megfogalmazása azért nem volna célszerű, mert jelen tanulmány fő kutatási kérdése, vagyis a demokratikus felhatalmazás és a szakértelem követelményének az összeütközése, napjaink működő demokráciáira vonatkozik, s ezzel már feltételezzük, hogy léteznek a demokráciának a többé-kevésbé teljesíthető kritériumai. Ugyanakkor a két elv összeütközésén van a hangsúly, s amennyiben túl opportunistá módon határoznánk meg a demokráciát, kihúznánk a talajt az egyik oldal alól. Az a fajta demokrácia, melynek kritériumait az alábbiakban igyekszem körvonalazni, a legtalálóbban talán Philippe C. Schmittert követve „valóban létező” demokráciának nevezhető (Schmitter 2011).³ Schmitter saját demokráciafogalmát leginkább Robert Dahléhoz kapcsolja. Az általam használt kritériumok is az ő felfogásához állnak közel, ezért az egyes pontokat, ahol lehetséges, igyekszem rá hivatkozva alátámasztani. A demokrácia alábbi meghatározása természetesen nem valamiféle univerzális mérce

³ Schmitter a valóban létező demokráciák három kritériumát sorolja fel: egyrészt ezek a rendszerek demokratikusként határozzák meg magukat, másrészt más, önmagukat szintén demokratikusnak deklaráló rendszerek is annak tekintik őket, végül pedig a politikusok is demokratikusként kódolnák őket a szokásos kritériumok alapján. Schmittertől igazából csak az elvevezést veszem át, a kritériumok meghatározásakor más utat követek.

megalkotásának a szándékával íródott, célom elsősorban a tanulmány céljának megfelelő kritériumok kidolgozása. Mindezek alapján a következő jellemzőkkel írhatjuk le a demokratikus kormányzás folyamatát.

- Először is, demokrácia alatt képviseleti demokráciát kell értenünk. Ez gyakran vitatott kérdésként jelenik meg a demokráciaelméleti szakirodalomban, mivel a részvételi demokráciát sokszor tekintik a demokrácia egy valódibb formájának, míg a jelenlegi képviseleti rendszereket pusztán egy átmeneti kényszermegoldásnak. Néhány kivételtől eltekintve azonban a képviselet intézménye olyannyira meghatározónak és a közeljövőben megkerülhetetlennek tűnik, hogy ha a valóban létező demokráciák jellemzése a célunk, akkor ezt kell alapul vennünk. Ezt persze kiegészítheti és rendszerint ki is egészíti a népszavazás intézménye.⁴
- A legalapvetőbb követelménynek tekinthető az általános és egyenlő szavazati jog, melyet az állampolgárok periodikusan ismétlődő választásokon gyakorolhatnak. A szavazás során az állampolgárok kinyilvánítják a preferenciáikat, vagyis közvetve ugyan, de állást foglalnak a politika kívánatos irányát illetően.
- Szintén alapvető kérdés, hogy mire lehet szavazni, vagyis melyek a választható alternatívák. Abban valószínűleg egyetértés mutatkozik a tudósok között, hogy a napjainkban működő demokráciákban az alternatívák megfogalmazása és napirendre tűzése nem alulról, a választók kezdeményezésére történik, hanem azokat a pártok és esetleg más befolyásos szervezetek alakítják ki, természetesen állandóan szondázva a választói preferenciákat és hangulatot.⁵ Ez a vonás inkább az opportunisták oldalhoz áll közel, tehát némi kiegészítésre szorul. Erre a feladatra alkalmas lehet Dahl azon kritériuma, miszerint a napirendre tűzött alternatívák köre ne legyen zárt, s amennyiben igény mutatkozik rá, ki lehessen őket egészíteni új lehetőségekkel (Dahl 2006: 70). Itt persze megint felmerül a kérdés, hogy az egyszerű állampolgár hogyan képes napirendre tűzni egy új alternatívát. Mindenesetre elvileg meg van a lehetősége a pártok által kínált alternatívák kiegészítésének, például civil nyomásgyakorlás által, vagy végső esetben akár új párt alapítása révén is, illetve többnyire népszavazás kezdeményezésére is van mód.

⁴ Dahl szerint demokráciáról akkor beszélhetünk, ha minden döntés vagy a) közvetve vagy közvetlenül a demokratikusan megválasztott képviselőktől ered, vagy b) közvetlenül az állampolgárok többségének az akaratát tükrözi, vagy pedig c) mindkettő egyszerre igaz (Dahl 2006: 71. Dahl definícióját az egyszerűség kedvéért némileg átfogalmaztam).

⁵ Dahl a demokrácia meghatározásakor például napirendre tűzött alternatívákról beszél, nyitva hagyva azt a kérdést, hogy ki tűzte azokat napirendre (Dahl 2006: 67 skk.).

- Az is fontos, hogy a választók előtt ismert legyen, hogy milyen programot kívánnak a pártok győzelmük esetén megvalósítani. Jóllehet elméleti viták folynak arról, hogy mennyire konkrét az a program, melynek végrehajtására felhatalmazzák a pártokat a szavazók, bizony fokú informáltság mindenképpen megkövetelhető, s irreális az feltételezés, hogy teljesen üres biankó csekkkel ruházzák fel a győztest.
- Ehhez kapcsolódik az a kérdés, hogy milyen viszony áll fenn az állampolgárok és a megválasztott képviselők, pártok vagy kormányzat között. Itt elsősorban az az érdekes, hogy milyen kontrollt gyakorolhatnak a választók a már megválasztott képviselők fölött. A gyakorlatban a visszahívhatóság nagyon ritka, így az állampolgári kontroll többnyire csak a periodikusan ismétlődő választásokra korlátozódik. Ekkor azonban ahhoz, hogy a választók kellő alapossággal megítélhessék a kormányzat működését, szükség van a kormányzati tevékenység átláthatóságára.⁶ A transzparenciát tehát tekinthetjük a mai demokráciák egyik alapvető követelményének, amely nem csupán az elméleti feltevésekből következik, hanem többnyire szerepel a nemzeti és nemzetközi szintű joganyagokban, ajánlásokban is.
- Ez utóbbi követelmények tükrében a legelső kritérium, az egyenlő szavazati jog némi kiegészítésre szorul. Az állampolgárok akkor tekinthetők egyenlőnek, ha egyenlő esélyük van hozzájutni azokhoz az információkhoz, melyek az itt felsorolt követelmények teljesüléséhez szükségesek, például egyenlő módon képesek megítélni, hogy a felkínált alternatívákon túl létezik-e esetleg számukra kedvezőbb lehetőség, mik lehetnek a következményei a pártok által végrehajtani szándékozott programoknak, illetve egyenlő módon képeseknek kell lenniük megítélni a kormányzat teljesítményét.

Mindezt természetesen nem szánom kimerítő kritériumrendszernek, amennyiben ugyanis minősíteni akarnánk a demokráciákat, további feltételeket kellene bevonnunk. Úgy gondolom azonban, ezek a jellemzők nagyvonalakban leírják a mai demokráciák működését, és a velük szemben támasztott követelményeket. Egyrészt nem tartalmazznak megvalósíthatatlan kívánalmakat, másrészt nem is tekinthetők csupán a fennálló állapot leírásának, mivel lehet és szoktak is e szempontok alapján követelményeket, kritikákat megfogalmazni.

⁶ A képviselet tekintetében általában különbséget tesznek mandátum- és elszámoltatáselmélet között. Az előbbi értelmében a választók konkrét program végrehajtására hatalmazzák fel a képviselőket, míg a második szerint ilyen nincs, hanem a lényegében szabad akaratuk szerint cselekvő politikusokat utólag értékelik (Manin et al. 1999a, Körösi-Sebők 2012). Ehelyütt nincs szükség állást foglalni ebben a kérdésben, mivel a transzparencia itt megfogalmazott követelménye mindkét modell esetében érvényes.

Még mielőtt továbblépnénk, fontosnak tartom egy olyan megkülönböztetés bevezetését, amely adalékul szolgálhat a demokráciákkal kapcsolatos viták megértéséhez. A megkülönböztetés két oldalát – egyéb elnevezések mellett – jelölhetjük az operatív és a szimbolikus szint fogalmakkal. A két szint megkülönböztetése, különösen pedig demokráciaelméleti vonatkozások tárgyalása, Niklas Luhmann munkáiban jelenik meg hangsúlyosan (Luhmann 1983: 152 skk.). Ahhoz, hogy belássuk, miért fontos a két szintet vagy a két oldalt megkülönböztetni, remek alkalmat kínálnak a demokráciaelmélettel kapcsolatos viták, elsősorban a demokrácia elitelméleti és a részvétel fontosságát hangsúlyozó megközelítések közti ellentét. Egyrészt nem csak az látható be, hogy a mai, valóban létező demokratikus rendszerekben a döntéseket – egyaránt beleértve a napi szintű irányítást és az alternatívák kijelölését – egy viszonylag szűk csoport hozza meg a szélesebb társadalom kirekesztésével, hanem az is, hogy ez szükségképpen van így, mivel a társadalom bizonyos jellemzőiből következik, például a tökéletlen informáltságból vagy a kompetenciakülönbségből (Körösi 2007). A bevezetett megkülönböztetést alkalmazva azt mondhatjuk, hogy ezek a megállapítások operatív szinten érvényesnek tűnnek. Az viszont már felettébb kérdéses, hogy szimbolikus szinten is azok-e, vagyis hogy a politikai kommunikációban, a médiában, a kampányban, de akár politikatudomány szakirodalmában is széles körben elfogadottnak számít-e az a nézet, miszerint az állampolgárok többségének alulinformáltsága, kompetenciahiánya vagy érdektelensége következtében jobb, ha igyekszünk szűk keretek közé szorítani a ráhatásukat a döntéshozatalra, s mind az alternatívák kijelölését, mind pedig az operatív irányítást az elitre bizzuk. Ehelyett a politikusok megnyilvánulásaiban, a kampányok során, de az alkotmányban vagy egyéb joganyagokban is nagy valószínűséggel az olyan megfogalmazások lesznek dominánsak, mint „a demokrácia a nép uralma”, vagy hogy az állam és a kormányzat a „nép szolgálatában áll”. Sőt igazából az „elit” elnevezést sem igen használja saját magára a politikai vezető réteg.

Az operatív és a szimbolikus szint megkülönböztetésének tükrében azt mondhatjuk, hogy azok a rendszerek, intézmények bizonyulnak stabilnak, melyek bizonyos mértékig összeegyeztethetők mindkét szinttel. Egyfelől biztosítják az operatív szint támasztotta hatékonyságbéli követelményeket, melyek leginkább döntéshozók szűk körének kellő mértékű autonómiáját, vagyis a társadalom többségének a döntésből való kirekesztését jelenti. Másfelől pedig teret engednek olyan szimbolikus értelmezéseknek, melyek összhangban vannak azokkal a normatív elvekkkel, melyek tekintetében többé-kevésbé konszenzus mutatkozik a társadalmon belül, mint például az egyenlőség vagy a nép uralmának az eszméje. Luhmann szerint ilyen, mindét elvárást kielégítő megoldásnak tekinthető egyrészt a

választási eljárás. A választások operatív szinten tulajdonképpen azt biztosítják, hogy az állampolgárok a ciklus alatt ne akarjanak beleszólni a kormányzásba, amennyiben az elégedetlenségüket voksolás formájában vezetik le. Ezáltal a döntéshozók szűk köre nyugodtan dolgozhat a választási győzelemre hivatkozva. A választási eljárás egyúttal azonban azt is szimbolizálja, hogy a nép kinyilvánítja akaratát, és önmaga irányítja sorsát. A másik ilyen intézmény a parlament, mely esetében a két követelmény azt jelenti, hogy egyfelől meg kell alkotnia a törvényeket, másrészt pedig a nyilvánosságot biztosítania kell arról, hogy a törvényhozás során olyan alternatívák küzdenek meg egymással, melyekre szavazataikat adták a választások során. Nyilvánvaló, hogy a döntések nem az ülésteremben születnek meg, hanem szakértői bizottságokban, különböző érdekegyeztetési folyamatok során, informális kapcsolatok segítségével és egyéb, a döntés megszületését lehetővé tevő mechanizmusok révén. A parlamenti ülés szerepe ezzel szemben az, hogy a politikusok a közvélemény számára is érthetően előadják érveiket, és ütköztessék azokat ellenfeleikkel. A parlament e két funkcióját Luhmann a döntések tényleges meghozatala (*Herstellung*) és a népképviselő megjelenítése, eljátszása (*Darstellung*) megkülönböztetésével is jellemzi (Luhmann 1983: 124, 195-196).

Az persze nem állapítható meg ex ante, hogy egy adott intézmény egyszerre elégíti-e ki a két szint követelményeit, mint ahogy az is valószínűtlennek tűnik, hogy egyértelmű és kimerítő kritériumokat állapítsunk meg arra vonatkozóan, mi szükséges az operatív és a szimbolikus követelmények teljesüléséhez. Arra azonban alkalmasnak vélem ezt az elgondolást, hogy bizonyos konfliktusok, problémák esetén vezérfonalul szolgáljon. A tanulmány végén tehát, miután bemutattam, hogy milyen konfliktusok merülhetnek fel a demokrácia és a szakértelem összeütközése következtében, e megkülönböztetés segítségével is igyekszem elemezni azokat.

2. Demokrácia és szakértelem: békés egymás mellett élés

Jóllehet tanulmányom témája a demokrácia és a szakértelem összeütközése, és amellett érvelek, hogy napjainkban ez jelenti a demokráciával szemben támasztott egyik legfontosabb kihívást, a demokráciaelmélet szakirodalmában inkább az a megszokott, hogy nem tematizálják ezt a konfliktust (Turner 2003: 2). Az ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a modern társadalmak működésében kiemelt szerepet tölt be a szakértelem. Érdekes tehát először azt vizsgálni, hogy milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy a demokrácia és a

szakértelem – miközben mindkettő fontos építőköve a társadalomnak – ne kerüljenek egymással összeütközésbe.

Az első ilyen feltétel, hogy egyértelműen elválaszthatók legyenek egymástól a politikai és a tudományos kérdések, vagyis világosan elváljon egymástól az érdek vagy értékalapú vita vagy konszenzus területe, illetve az a terület, ahol kizárólag az objektív igazság a mérce. Ez az elválasztás egyrészt ismeretelméleti kérdés: azt mondjuk, hogy egyes kérdések eldönthetők kizárólag objektív módon, s a tudomány tárgyköre elsősorban ilyen. Ennél azonban többre van szükség: nem csupán az objektív és a szubjektív tárgyterület elválaszthatóságára van szükség, hanem arra is, hogy az azokkal kapcsolatos tevékenységek, szakmák is elváljanak. Például a tudósok ne manipulálják – sem akarva, sem pedig akaratlanul – kutatási eredményeiket, a politikusok pedig ne akarják vagy ne tudják befolyásolni a kutatási projekteket vagy az eredmények közlését.

Egy másik feltétel a parlamenti választás aktusára vonatkozik. A fenti demokráciamodellel értelmében az állampolgárok a szavazás során annak a jelöltnek vagy pártnak szavaznak bizalmat, melynek a kormányzásra vonatkozó elképzelései a leginkább megfelelnek preferenciáiknak. Ekkor azonban szükség van egyfajta állampolgári kompetenciára, vagyis arra, hogy a szavazók meg tudják ítélni, hogy milyen hatásai lehetnek a pártok programjának. Az efféle kompetencia megszerzéséhez elkerülhetetlen, hogy állampolgárok megbízható és érthető szakértői véleményekre támaszkodhassanak.⁷ Ez utóbbiak esetében is fennáll az a fent említett követelmény, miszerint a szakértői ítéleteknek pártatlannak, objektívnek kell lenniük.

A fent ismertetett demokráciamodellel értelmében jelentős állampolgári kompetenciára van szükség a kormányzati teljesítmény megítéléséhez is. A szavazóknak például abban kell tudniuk dönteni, hogy a kormány a legjobb eszközt választotta-e a kampányban megfogalmazott célok eléréséhez, vagy hogy az esetleges kudarc vagy félmegoldás a kormányzat hibája-e, vagy pedig az inkább külső tényezőknek tudható be. Ennek megítélése során szintén elkerülhetetlen, hogy az állampolgárok szakértői véleményekre támaszkodjanak.

Összefoglalva tehát, abban az esetben, ha érvényesíteni kívánjuk a demokrácia előző fejezetben megfogalmazott, a létező demokráciákból kiinduló, ugyanakkor bizonyos normatív követelményeket tartalmazó modelljét, illetve elfogadjuk, hogy a modern társadalomban számos, a politika hatáskörébe tartozó ügy megítéléséhez speciális szakértelemre van szükség,

⁷ A Dahl által konvencionális megoldásnak nevezett elgondolás szerint az állampolgárok több forrásból szerzik a szükséges kompetenciát: az oktatás során, a tömegmédiából és a pártok által kínált információkból (Dahl 1996: 48). Dahl nem említi külön a szakértelmet, de nyilván mindhárom forrásnak támaszkodnia kell rá.

akkor a két követelmény kibékítéséhez elsősorban arra van szükség, hogy elválaszthatók legyenek egymástól a demokratikus döntéshozatal révén és a szakértelem segítségével megoldandó kérdések, vagy másképp fogalmazva, tisztán elváljon a politika és a tudomány. Ezen túl az is szükséges, hogy a két terület – miközben megtartják önállóságukat – hatékonyan működjön együtt, ami alatt elsősorban az értendő, hogy a szakértők megbízható információkkal segítik az állampolgárokat a döntéseik meghozatalában. Úgy is fogalmazhatunk, hogy munkamegosztásra van szükség az állampolgárok és a szakértők között: megmaradnak a maguk illetékességi területénél, vagyis az állampolgárok a voksolásnál, a szakértők pedig az ismeretek gyűjtésénél és továbbadásánál, miközben tevékenységük egymásra utalt, amennyiben az állampolgároknak szükségük van a szakértők tudására az ítéletalkotáshoz, a szakértők pedig – többek között – az állampolgárok által választott kormányzati politika megvalósításában segítkeznek.⁸

3. Elmosódó határok

Jelen tanulmányban demokrácia és szakértelem viszonyát nem történeti kontextusban kívánom tárgyalni, vagyis nem arra vagyok kíváncsi, hogy egyes korokban mi jellemezte ezt a kapcsolatot. Az ilyen korszakokra vonatkozó kijelentések egyébként is elkerülhetetlenül magukban hordozzák a leegyszerűsítés veszélyét, s megcáfolhatók ellenpéldákkal. Ezzel együtt úgy gondolom, megkövültatható az a megállapítás, miszerint az újkor kezdetétől a huszadik századig meghatározó volt a politika és a tudomány illetékességi körébe tartozó kérdések elválasztása és a két terület viszonylag harmonikus szimbiózisa. A felvilágosodás tudomány- és haladáseszménye a tudósi hivatásra mint objektív, az érdekalapú küzdelmekről mentes tevékenységre tekintett, amely hozzájárul a társadalom fejlődéséhez. Anthony Giddens szerint a modernitás egyik alapja a tudomány és szakértelem iránti bizalom (Giddens 1991: 88 skk., idézi Stilgoe et al. 2006: 20). A politika támaszkodott a tudomány teljesítményére, amely a modern állam számos intézményének és szolgáltatásának kiépítésében nyújtott nélkülözhetetlen segítséget. Az állam – országonként eltérő mértékben, de – többnyire finanszírozta és megszervezte a tudományos kutatást. Mindez azonban nem

⁸ A munkamegosztás e gondolatát, s tulajdonképpen a demokrácia és a szakértelem problematikáját elsőként John Dewey fogalmazta meg még az 1920-as években, de gondolatai, illetve a Walter Lippmann-nal folytatott vitája a mai napig talán a legfontosabb hivatkozási alapot képezik a témában (Brown 2009: 135). Dewey szerint az állampolgárok demokratikus önigazgatása és a szakértelem között feszülő ellentmondást a kettő közti munkamegosztás oldhatja meg: a tudósok meghatározzák az alapvető társadalmi szükségleteket és problémákat, az állampolgárok pedig demokratikusan kiválasztják a megoldást. Dewey szerint ez koránt sem magától értetődő folyamat, s további követelményeket fogalmazott meg e modell működőképességére vonatkozóan (Fischer 2000: 7).

jelentette a tudomány politikai kontrollját, a szakértők nem tartoztak elszámolással a politikusoknak, a tudomány – a sokszor jelentős állami finanszírozás ellenére – a saját maga választott irányba haladt (Nowotny 2000: 7–11; Fischer 2009: 18–20).

Ez a helyzet a huszadik század második felében megváltozott, mely változás több, egymással valószínűleg összefüggő fejleménynek tudható be. E változások egyik vetülete a két terület – politika és tudomány, vagy szubjektív ítéletek és objektív tudás – elválaszthatóságának az elméleti megkérdőjelezése. A tudományfilozófiában és a tudományszociológiában sorra jelentek meg az olyan munkák, sőt irányzatok, melyek kétségbe vonták a tudomány objektivitását, és azt állították, hogy a tudományos elméletek megszületésében és elfogadásában társadalmi tényezők is közrejátszanak. Rendszerint e változások első fontos állomásaként említik Thomas Kuhn 1962-ben megjelent *A tudományos forradalmak szerkezete* (Kuhn 2002) című művét (Schudson 2006: 493). Az ebbe a trendbe illeszkedő munkákat többféle elnevezéssel is illetik, melyek között nem kevés átfedés van, ilyenek a konstruktivizmus, a tudásszociológia erős programja, a tudományos tudás szociológiája, vagy a tudomány, technológia és társadalom stúdiumok, illetve ebbe a táborba sorolható a posztmodern is, összefoglaló megjelölésként pedig alkalmazzák a tudománystúdiumok elnevezést is. Az új gondolatok és irányzatok térnyerése nem azt jelenti, hogy ezután ezek jelentenék a főáramot a tudományfilozófiai kérdésekben. Rengetegen bírálják e szerzők vélt vagy valós relativizmusát, azt, hogy megfosztják a modern tudományt objektivitásától. A két tábor között a 90-es években olyan heves vita alakult ki, hogy arra a tudományháború elnevezést is használják. Ehelyütt nem az az érdekes, hogy melyik oldalnak van igaza, mára a vita egyébként is veszített hevességéből, az álláspontok pedig némileg közeledtek egymáshoz. Jelen téma szempontjából az a fontos, hogy megszűnt az univerzális, objektív, értéksemleges és kontextusfüggetlen tudományeszmény megingathatatlansága. S bár messze nincs konszenzus e kérdésben, és koránt sem mondható, hogy akár a laikusok, akár a társadalomtudósok, de legkevésbé a természettudósok körében bevett nézetnek számítana a tudományos eredmények valamiféle relativizálása, az mindenesetre elmondható, hogy a tudomány vagy a szakértők autoritása jelentős mértékben erodálódott. Egy szakértői állásfoglalás kapcsán sokkal könnyebben felmerülhet a publikum, a politikusok vagy más szakértők részéről az a vád, hogy az illető véleménye nem kellően megalapozott, esetleg szándékosan csúsztat, vagy pedig saját elméleti, módszertani rövidlátása vitte tévútra. A szakértői vélemények effajta kétségbevonása szinte már törvényszerűnek számít a napjainkban gyakran felmerülő olyan kérdések esetében, mint például a gazdasági, pénzügyi válságok kezelése, az ökológiai kérdések vagy a különböző járványügyi intézkedések.

A tudományfilozófián vagy a tudományszociológián belül jelentkező relativizáló tendenciák mellett egyéb tényezők is hozzájárultak a tudomány és a szakértelem autoritásának megrendüléséhez. Mindenekelőtt a tudomány egyértelműen pozitív hatásába vetett hit megkérdőjelezését kell megemlíteni. A 20. század második felében egyre gyakoribbá váltak a modern tudományt ért azon kritikák, melyek annak káros, sőt egyenesen katasztrofális hatásokat tulajdonítottak, gondoljunk csak az atomenergiára, a környezetszennyezésre vagy élelmiszertechnológiára. Ezeknek a vélt vagy valós hatásoknak a következményeként a tudós elvesztette nimbuszát, s már nem úgy tekintenek rá, mint aki a társadalom számára kizárólag áldásos, a haladást szolgáló tevékenységet végez.

De nem szükségesek katasztrófák vagy azok bekövetkeztének a réme a tudomány autoritásának az aláásásához. Az a tény, hogy a politikai döntést igénylő kérdések jóval összetettebbek és átláthatatlanabbak lettek, már önmagában is a szakértői vélemények megkérdőjelezését eredményezheti. A viszonylag egyszerű és átlátható kérdések esetében ugyanis jóval nagyobb a valószínűsége annak, hogy a vélemények ütköztetése révén valamelyik győztesként kerül ki, s így beszélhetünk igazságról. Napjaink számos meghatározó politikai kérdése azonban annyira összetett, hogy az ellentétes álláspont mellett is hozhatók fel érvek, ráadásul sokszor a szembenálló vélemények mögé minden oldalon neves szakértők sorakoznak fel. Ez a publikum szemében a szakértelem relativizálódásához vezethet: ha nem létezik tudományos konszenzus valamely kérdésben, akkor a szakértők állásfoglalását esetleg egyéb, nem tudományos tényezők befolyásolják – gondolhatják sokan. Valószínűsíthető, hogy a megoldandó problémák összetettebbé válásával és a bizonytalanság növekedésével egyre inkább elmosódik a határ a tudomány és a politika között, mivel a szakértők nem képesek ezeket a kérdéseket minden kétséget kizáró módon megválaszolni (Carolan 2006: 663).

Még egyszer hangsúlyoznám, hogy itt most nem az a fő kérdés, hogy ezek a kritikák megalapozottak-e a tudománnyal vagy a szakértőkkel szemben. Ami ehelyütt számít, az az, hogy a 20. század második felére jelentősen erodálódott a szakértőkbe vetett bizalom, amely az alapját képezte demokrácia és a tudomány egyfajta harmonikus együttélésének. A helyzet igazi nehézségét az adja, hogy miközben megszűntek e harmonikus kapcsolat feltételei, aközben mind a demokrácia, mind pedig a szakértelem iránti igény erősödött. A demokrácia mára megkérdőjelezhetetlen berendezkedéssé vált, és a megoldandó problémák összetettsége miatt a szakértelemre is egyre nagyobb szükség van. Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy ebben a megváltozott szituációban mely pontokon jelentkezik vagy jelentkezhet konfliktus közöttük.

4. Konfliktusok a demokrácia és a szakértelem között

Az alábbiakban elemzendő konfliktusos pontok a demokrácia és a szakértelem között nem csak azokat az eseteket foglalják magukban, melyek ténylegesen előfordultak a demokráciák elmúlt néhány évtizedének gyakorlatában. Vizsgálom a potenciális konfliktusforrásokat is, melyek az első fejezetben ismertetett demokráciamodellel és szakértelem összeütközéséből elméletileg fakadhatnak. Erre azért van szükség, mert az, hogy egy konfliktus nem mutatkozik meghatározónak a politikai viták során, annak is betudható lehet, hogy más konfliktusok fontosabbnak bizonyulnak. Ettől azonban még az előbbi is fennáll, hatást fejthet ki, és egy későbbi időpontban előtérbe kerülhet.

A legelső problémás pont annak meghatározása, hogy mi tartozik a politika illetékességi körébe, vagyis mely kérdésekkel kapcsolatban vethető fel a demokratikus döntéshozatal kérdése. A fent ismertetett modellben nem merült fel annak igénye, hogy a politika beleszóljon a tudomány működésébe. Ez elsősorban annak volt betudható, hogy a tudomány teljesítményét rendszerint áldásosnak gondolták a társadalom számára. Amikor ez megváltozott, és a tudománynak káros következményeket, sőt egyenesen katasztrofális hatásokat kezdtek tulajdonítani, felmerült annak igénye, hogy valamilyen módon be kell avatkozni a tudományos kutatásba. Ha ugyanis egyes technológiák – mint például az atomenergia vagy a géntechnológia – érintik vagy érinthetik az állampolgárok életét, sőt egyenesen veszélyt jelenthetnek számukra, akkor a demokratikus önrendelkezés eszméjéből következik az az igény, hogy ezeket valamilyen módon kontroll alá kell vonni. A legtipikusabb gyakorlati megjelenése ennek, amikor valamilyen kutatást vagy technológiát betiltanak vagy korlátoznak, mint például a klónozás vagy a génmanipuláció esetében történt ez. Nem ritkák azonban az olyan vélemények sem, melyek azt állítják, hogy az ilyen tiltások és korlátozások mögött az áll, hogy a döntéshozók igyekeznek a felvilágosulatlan, félrevezetett és felháborodott tömegek kedvében járni. Ellenben ha az emberek megértenék a technológiákat és kutatási területeket, akkor más lenne a véleményük, s nem követelnék azok betiltását. A tudósok pedig rendelkeznek annyi felelősséggel, hogy saját maguk korlátozzák a valóban veszélyes alkalmazásokat. Ez a konfliktus tipikus példája a demokrácia és a szakértelem összeütközésének: más-más döntés tűnik helyénvalónak ha a népre hallgatunk, illetve ha a szakértelmet vesszük alapul. Az első dilemma tehát annak megállapításából ered, hogy egy adott kérdés esetében van-e helye a demokratikus döntéshozatalnak, vagy pedig annak eldöntésében a szakértők illetékesek.

E problémához szorosan kapcsolható a hatalom delegálásának a kérdése, vagy az az eljárás, amikor a kormányzat valamely közpolitikai feladat ellátására szakértői bizottságot hoz létre, s a döntési jogköröket e bizottsághoz delegálja. Ez tulajdonképpen a fent említettekkel bizonyos értelemben ellentétes tendenciát jelent. Amíg az előbbieken azt figyelhettük meg, hogy a társadalom azt igényli, hogy a demokratikus döntéshozatalt terjesszük ki a korábban kizárólag a szakértők kompetenciájába tartozó területekre, ez esetben arról van szó, hogy bizonyos ügyeket, vagy akár egész közpolitikai területeket kivonunk a politikai viták alól, s azokat szakértőkre bízunk. Egyfelől azonban az, hogy a hatalom delegálásának kérdéséhez sokszor egyértelműen elutasítóan viszonyulnak (Schoenbrod 2005), vagy legalábbis hangsúlyozzák annak érzékeny mivoltát a demokratikus kontroll szempontjából (Sebők 2010), másfelől pedig az, hogy bizonyos kérdések kivonása a napi szintű politikai csatározások alól és azok delegálása szakértői testületekhez sokszor kívánatosként jelenik meg nem csak a tudósok, de olykor a társadalom szemében is (nem is beszélve arról, hogy bizonyos kérdésekben a döntési jogkör átruházása valószínűleg elkerülhetetlen), jól mutatja, hogy a delegálás e problémája és a demokrácia kiterjesztésének imént bemutatott igénye lényegében ugyanarról a tendenciáról árulkodik: egyre szaporodik azon kérdések köre, melyekkel kapcsolatban egyszerre vethető fel a demokratikus önkormányzás és a szakértői döntéshozatal igénye.

Ezek a problémák mind gyakorlati, mind pedig elméleti szinten mozgásokat indítottak el. Ami a gyakorlatot illeti, a tudomány képviselői, mivel érezték, hogy az állampolgárok gyanakvással figyelik a modern tudomány egyes vívmányait, és azt is felismerték, hogy ez hátráltathatja a kutatást, a tudomány népszerűsítését tűzték célul. Ezt szolgálták a *Public Understanding of Science*, majd pedig az ennek továbbgondolásaként létrejött *Public Engagement with Science and Technology* kezdeményezések. Ezek célja, a tudomány megértésének és elfogadottságát az erősítése a társadalomban, s ez által kedvezőbb környezetet biztosítani a tudományos kutatások számára (Mosoniné 2005). Ezek a gyakorlati kezdeményezések nem képesek azonban feloldani a kiinduló konfliktust. Vagy nem érintik alapjaiban a tudomány és a társadalom közti viszonyt, vagyis a tudós továbbra is megmarad a felvilágosító szerepében, s ekkor nem csökkentik lényegesen a társadalom ellenállását. Vagy pedig radikálisabb változásokat tűznek ki, az állampolgárok nagyobb bevonását, ekkor azonban a gyakorlati, ösztársadalmi szintű megvalósíthatóság kérdéses.

Az elmélet területén ez a konfliktus ott ragadható meg, hogy miután a fent említett tudomány stúdiumok megkérdőjelezték a tudomány autoritását, és a legitim döntések kritériumaként az állampolgárok bevonását határozták meg, az a probléma merült fel, hogy

hol húzzák meg a részvétel határát, hiszen azért mégiscsak léteznek olyan kérdések, melyekben szakértőknek kell döntenük. Ez a probléma a leginkább Harry Collins és Robert Evans írásaiban domborodik ki, akik a tudomány stúdiumok harmadik hullámáról beszélnek. Az első hullám még a tudomány autoritásán alapult, a második ezt kérdőjelezte meg, tulajdonképpen ide sorolhatók a fentebb említett konstruktivista, relativizáló irányzatok. Collins és Evans ugyanakkor úgy vélik, hogy e második hullám új problémát generált, mivel eldönthetlenné vált, hogy mikor van szükség szakértelemre. Úgy is fogalmaznak, hogy a tudomány legitimitása helyett a kiterjedés problémáját kell megoldani, vagyis azt, hogy meddig terjedjen az állampolgári részvétel, s ez alkotja a harmadik hullám fő célkitűzését (Collins és Evans 2002). Azáltal, hogy a szakértelem létjogosultságát igyekeztek igazolni a részvétellel szemben, bizonyos értelemben szembementek a második hullámmal, s így számos kritikusuk is akadt (pl. Jasanoff 2003; Wynne 2003). Ez megint csak azt a problémát szemlélteti, hogy nincs egyértelmű megoldása a demokrácia és a szakértelem ezen összeütközésének.

A második pont, ahol összeütközhet a demokrácia és a szakértelem, a demokratikus kormányzás képviselési jellegéből fakad. Ahogy az első fejezetben írtam, a demokráciát jelen esetben igyekeztem realista módon meghatározni, s nem az állampolgárok tényleges öngazgatását alapul venni, hanem elfogadni azt, hogy a szavazók pártok vagy képviselők között választanak. További realista engedmény volt annak elfogadása, hogy az alternatívák meghatározása nem alulról történik, hanem felülről, a pártok által. Ami normatív követelmény még megfogalmazható egy ilyen modellben, az az, hogy az alternatívák halmaza ne legyen zárt, hanem ki lehessen az egészíteni új elemekkel, vagy másképp fogalmazva, a szóba jöhető, reális alternatívák foglaltassanak benne a választási lehetőségekben. Több tendencia azonban ama feltétel ellenében hat, hogy a választható alternatívák kimerítik a szóba jöhető lehetőségeket. Egyrészt ilyen a megoldandó döntések összetettségének, átláthatatlanságának a növekedése, minek következtében egyre nehezebb azt mondani, hogy minden lehetséges alternatíva terítéken van. Ehhez járul hozzá a szakértők tekintélyvesztése, illetve az, hogy szinte minden szakértői véleménnyel szembeállítható egy másik, szintén neves szakértők véleményével alátámasztott érv. A konfliktus tehát abban áll, hogy egyrészt a demokratikus rendszerek egyik sarkalatos pontja a parlamenti választások kérdése, hiszen majdhogynem ez az egyetlen alkalom, amikor az állampolgárok közvetlenül is véleményt nyilváníthatnak, tehát elvárható, hogy minden lehetséges alternatíva szóba jöjjön. Másrészt pedig az említett okok miatt nem lehetséges vagy nagyon nehéz a társadalom felé azt kommunikálni, hogy minden lehetséges alternatívát számba vettek, ezért az állampolgárok körében sokszor az a nézet

alakul ki, hogy az eléjük tárt alternatívák már szelektált választási lehetőségeket jelentenek. S nem is a szelekció a fő probléma, ez ugyanis valószínűleg elkerülhetetlen, hanem az, hogy ki hajtja azt végre. Ugyanis nemcsak a közvéleményben, hanem a tudományon belül is gyakran találkozhatunk azzal a nézettel, miszerint a választási alternatívákat előzetesen szelektálja a politikai, gazdasági vagy éppen tudományos elit, természetesen a saját ízlésük szerint. A kritikai elméleten belül például Marcuse és Habermas is úgy tekintett a tudományra, mint amely a hatalmon lévők, a kapitalisták érdekeit szolgálja, s mindezt úgy éri el, hogy a tudományos-technikai világkép az objektivitás álcájába bújva redukálja a társadalom előtt álló alternatívákat, elsősorban a kapitalista rendszert megkérdőjelező nézeteket (Marcuse 1990; Habermas 1969, 2005).⁹

De nem csak ilyen radikális nézetek léteznek a tudomány alternatívákat redukáló hatására nézve. Peter Hall Kuhn paradigmafogalmát a gazdaságpolitikára alkalmazva közpolitikai paradigmákról beszél. E paradigmák egyik fontos vonása, hogy leszűkítik az elfogadott gazdaságpolitikai eszközök körét, miközben létrejöttükben és megszilárdulásukban nem csak tudományos, hanem szociológiai okok is közrejátszanak (Hall 1993). A gyakorlatból is példát merítve: napjainkban az uralkodó, elsősorban a neoliberális és monetarista nézetek által dominált gazdaságpolitikát, illetve az azoknak érvényt szerző nemzetközi szervezeteket éri gyakran az a vád, hogy azok antidemokratikus módon rekesztenek ki a számba jöhető alternatívák közül egyéb gazdaságpolitikai elképzeléseket.

Összefoglalva tehát, ezekben és az ezekhez hasonló nézetekben a demokrácia és a szakértelem összeütközése abban ragadható meg, hogy sérül a demokratikus öngazgatás eszméje, amennyiben csak korlátozott számú alternatívát lehet tekintetbe venni, s az alternatívák efféle redukciója nem demokratikus módon megy végbe, hanem azt többnyire valamilyen szakértői kör végzi. A szakértői kör e redukciója az összeesküvés-elméletekre emlékeztető nézetekben közvetlen és szándékolt, míg a máskor, mint Hall paradigmaelmélete esetében, jóval közvetettebb és nem aktorok által irányított.

A harmadik tárgyalandó eset a demokrácia és a szakértelem összeütközésére a kormányzás folyamatára vonatkozik. Adott a demokratikus úton megválasztott kormányzat, amely – tegyük fel – egy többé-kevésbé informatív választási kampány során nyerte el mandátumát, vagyis a választók előtt ismert volt, hogy milyen program megvalósítására szavaznak. A kormány tehát a demokratikus módon szerzett legitimitására hivatkozva feljogosultnak érezheti magát programja megvalósítására, hogy aztán – ha csak nem követ el

⁹ Az ehhez hasonló nézetek körét lehetne bővíteni például a feminizmus egyes állásaival, Foucault hatalomelméletével stb.

időközben valami rendkívüli dolgot – majd a következő választásokon az állampolgárok véleményét alkossanak a kormány teljesítményéről. Ez a kormányzás azonban nem lesz zavartalan. Az intézkedéseit nem csak az ellenzék, hanem számos más aktor vagy szervezet fogja állandóan monitorozni és bírálni. A bírálók között neves hazai és nemzetközi szakértők is lesznek, adott esetben nagyobb tekintélyűek, mint a kormányoldalon felsorakozók. Ezek a szakértők ugyanakkor semmilyen demokratikus felhatalmazással nem rendelkeznek, szemben a kormánnyal. Könnyen előfordulhat, hogy a kormány kénytelen meghajolni a szakértők nyomása előtt és változtatni eredeti programján. Ennek a nyomásnak nem kell szükségszerűen valamilyen, mondjuk pénzügyi szankciókkal való fenyegetésből fakadnia, mint például egy IMF tárgyalás esetében, hanem elegendő lehet a figyelem felkeltése is. Az, hogy ebben az esetben is a demokrácia és a szakértelem összeütközéséről van szó, abban is megmutatkozik, hogy a kormány ellenében a szakértők által hangoztatott vélemény koránt sem biztos, hogy egy demokratikus szavazás során többségbe kerülne.

Ezzel együtt ez az eset mégis eltér az előbb tárgyalt másik kettőtől annyiban, hogy amíg ott a szakértelem az állampolgárokat a demokratikus önkormányzásukban korlátozó tényezőként jelent meg, addig ebben az esetben előfordulhat, hogy a szakértelemre hivatkozva lehet korrigálni valamilyen hozzá nem értésen vagy a választók félreinformálásán alapuló kormánypolitikát. Tehát a kormánypolitikai folyamatos monitorozása a demokrácia kiterjesztését is jelentheti, a képviseleti demokrácia egyfajta korrekcióját. John Kean ezért a demokrácia egy új szakaszának tekinti az úgynevezett monitorozó demokráciát (*monitory democracy*), ahol számos szereplő, legyenek azok civil szervezetek, újságírók, szakértők vagy akár bloggerek, folyamatosan figyelemmel kísérik és a nyilvánosság előtt értékelik a kormányzat teljesítményét (Keane 2009, 2011).

5. Összegzés

Végezetül pedig térjünk vissza az első fejezetben felvázolt megkülönböztetésre az operatív és a szimbolikus szint között. Úgy fogalmaztunk, hogy az intézmények stabilitásának az az egyik feltétele, hogy mindkét szint követelményeit többé-kevésbé kielégítsék, illetve egy stabil állapot akkor veszít legitimitásából, ha a két szint közti feszültség kiéleződik. Ezt az elgondolást alkalmazva az itt tárgyalt kérdésre azt mondhatjuk, hogy a két szint támasztotta követelmények a 20. század második feléig többé-kevésbé összhangba hozhatók voltak, amennyiben a tudomány és a szakértelem hozzájárult a társadalmi haladáshoz és a politikai

célok megvalósításához, a társadalom szemében pedig a tudós és a szakértő lényegében megkérdőjelezhetetlen tekintéllyel rendelkezett. A második fejezetben vázolt harmonikus együttműködés vagy munkamegosztás a politika és a tudomány között tehát értelmezhető úgy is, hogy a demokrácia akkori intézményei, az akkori társadalmi közegben biztosították mind az operatív, mind pedig a szimbolikus követelmények teljesülését. Ebben a helyzetben következett be változás a 20. század második felében. Azt nem állítanám, hogy a szakértelemmel kapcsolatban itt tárgyalt jelenségek a mai demokratikus rendszerek destabilizálódását vagy delegitimálódását eredményeznék, de úgy vélem, annyi azért kijelenthető, hogy a bemutatott esetek egy jó részében megfigyelhető az operatív és a szimbolikus szint közti feszültség. Operatív szinten a hatékony működést inkább a szakértői autonómia, a zavaró társadalmi hatások kizárása biztosítaná, míg szimbolikus szinten a demokratikus öngazgatás igényének a folyamatos erősödése figyelhető meg, amennyiben például az korábban érintetlen területekre, így a tudományra is kiterjed.

Ha a demokrácia és a szakértelem kapcsolatában mutatkozó konfliktusokat az operatív és a szimbolikus szint közti feszültségként értelmezzük, akkor elejét vehetjük néhány elhamarkodott ítéletnek e kérdéssel kapcsolatban. Luhmann is azért hangsúlyozta e két szint megkülönböztetésének fontosságát, mert szerinte a hibás elméleti megállapítások és az azokból fakadó megvalósíthatatlan politikai célkitűzések arra vezethetők vissza, hogy nem tesznek különbséget a kettő között. Jelen esetben ez azt jelentheti például, hogy nem elég belátni azt, hogy a döntéshozatalnak sokkal hatékonyabb módja, ha a azt minél jobban függetleníjük az inkompetens közönség ráhatásától. Emellett azt is látni kell, hogy ez a nézet igen bajosan képviselhető nyilvánosan, mivel szembe megy a társadalomban meghatározónak tűnő normatív elvárással. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy némely próbálkozás, amely a részvétel és a deliberáció irányába kívánja terelni a korábban a szakértők által monopolizált döntéshozást – mint amilyen például az állampolgári zsűri vagy a konszenzuskonferencia – szimbolikusan kifejtett hatásánál fogva eredményes lehet még akkor is, ha operatív szinten nagyon korlátozott vagy igencsak vitatható változást hoz a döntéshozatal tényleges alakulásában.

Ahogy az a tanulmány során említett példákból látszik, a demokrácia és a szakértelem elemzett összeütközési pontjai – melyeket természetesen nem szánok kimerítőnek –, illetve azok értelmezése az operatív és a szimbolikus szint megkülönböztetésével számos más, a társadalomtudományokon belül napjainkban divatos témához kapcsolódik, úgymint a részvételi vagy a deliberatív demokrácia problémája, a nemzetállamok szuverenitása a globalizáció korában, a civil társadalom szerepe vagy a hatalom delegálásának a kérdése.

Nem állítom, hogy ez utóbbiak mind visszavezethetők a demokrácia és a szakértelem konfliktusára, de még azt sem, hogy ez lenne e kérdések legfontosabb aspektusa. Annyi azonban, úgy vélem, kijelenthető, hogy a tanulmányban tárgyalt konfliktusok elemzése hozzájárulhat e kérdéskörök alaposabb megértéséhez. Ennek tükrében némileg alulreprezentálnak érzem a demokrácia és a szakértelem kapcsolatának tárgyalását a politikatudomány szakirodalmában.

Irodalom

- Brown, Mark B. 2009: *Science in Democracy: Expertise, Institutions, and Representation*. Cambridge, MA–London: The MIT Press.
- Carolan, Michael S. 2006: Science, Expertise, and the Democratization of the Decision-Making Process. *Society and Natural Resources*, 19, 661–668.
- Collins, Harry – Robert Evans 2002: The Third Wave of Science Studies: Studies of Expertise and Experience. *Social Studies of Science*, 32/2, 235-296.
- Dahl, Robert A. 1992: The Problem of Civic Competence. *Journal of Democracy*, 3/4, 45–59.
- Dahl, Robert A. 2006: *A Preface to Democratic Theory*. Expanded edition. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Fischer, Frank 2000: *Citizens, Experts, and the Environment*. Durham–London: Duke University Press.
- Fischer, Frank 2009: *Democracy and Expertise. Reorienting Policy Inquiry*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Giddens, Anthony 1991: *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen 1969: *Technik und Wissenschaft als Ideologie*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen 2005: *Megismerés és Érdek*. Pécs: Jelenkor.
- Hall, Peter A. 1993: Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain. *Comparative Politics*. 25/3. 275–296.
- Jasanoff, Sheila 2003: Breaking the Waves in Science Studies: Comment on H.M. Collins and Robert Evans, „The Third Wave of Science Studies”. *Social Studies of Science*, 33/3, 389–400.
- Keane, John 2009: *The Life and Death of Democracy*. London–Sydney: Simon & Schuster. (Kindle edition)
- Keane, John 2011: Monitory Democracy? In Sonia Alonso, John Keane, Wolfgang Merkel és Maria Fotou (szerk.): *The Future of Representative Democracy*. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Körösényi András 2007: Politikai vezetés: klasszikus demokrácia és paternalizmus között. Racionalizmus és szkepticizmus a demokráciaelméletben. *Századvég*, 45/3, 3-35.
- Körösényi András – Sebők Miklós 2012: Ígéret, mandátum, teljesítés. Az ígéretkutatás politikaelmélete. Megjelenés alatt.
- Kuhn, Thomas S. 2002: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Osiris.

- Luhmann, Niklas 1983: *Legitimation durch Verfahren*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Manin, Bernard – Adam Przeworski – Susan C. Stokes 1999a: Introduction. In Adam Przeworski–Susan C. Stokes–Bernard Manin (szerk.). *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–26.
- Marcuse, Herbert 1990: *Az egydimenziós ember*. Budapest: Kossuth.
- Mosoniné Fried Judit 2005: A felvilágosítástól a részvételig. In Mosoniné Fried Judit – Tolnai Márton (szerk.): *A tudományon kívül és belül. Tanulmányok a társadalom és a tudomány kapcsolatáról*. MTA KSZI, Budapest.
- Nowotny, Helga 2000: Transgressive Competence. The Narrative of Expertise. *European Journal of Social Theory*, 3/1, 5–21.
- Schmitter, Philippe C. 2011: The Future of „Real-Existing” Democracy. *Society and Economy*, 33/2, 309–407.
- Schoenbrod, David 2005: *Saving Our Environment from Washington. How Congress Grabs Power, Shirks Responsibility, and Shortchanges the People*. New Haven–London: Yale University Press.
- Schudson, Michael 2006: The Trouble with Experts – and Why Democracies Need Them. *Theory and Society*. 35/5-6. 491–506.
- Sebők Miklós 2010: Válság táplálta delegálás. Az intézményi változás egy elmélete. *Századvég*, 54/3, 79–102.
- Stilgoe, Jack – Alan Irwin – Kevin Jones 2006: *The Received Wisdom. Opening Up Expert Advice*. London: Demos.
- Turner, Stephen P. 2003: *Liberal Democracy 3.0. Civil Society in an Age of Experts*. London–Thousand Oaks, CA–New Delhi: Sage.
- Wynne, Brian 2003: Seasick on the Third Wave? Subverting the Hegemony of Propositionalism: Response to Collins & Evans (2002). *Social Studies of Science*, 33/3, 401–417.